

De Etnologische Atlas van Europa en de aangrenzende landen: alleen een generatieconflict?*

H.L. Cox

De Etnologische Atlas (EA) heeft een lange geschiedenis¹. In 1937 nam de Zweedse etnoloog Sigurd Erixon op het 'Premier Congrès International de Folklore' in Parijs het initiatief tot oprichting van een commissie ter coördinatie van de indertijd reeds bestaande Europese volkskunde-atlassen. Leden van de commissie waren o.a. P. Bogatyrev (Praag), Å. Campbell (Upsala), S. Erixon (Stockholm, voorzitter), P. de Keyser (Gent), E. Röhr (Berlijn), O. Loorits (Tartu), W. Roukens (Nijmegen), R.U. Sayce (Manchester) en A. Varagnac (Parijs)². Reeds in 1938 vond de eerste vergadering in Kopenhagen plaats. Men besloot alle landen van Europa te verzoeken een uit twintig vragen bestaande vragenlijst voor te bereiden om dan later uitgaande van deze vragenlijsten een definitieve vragenlijst voor geheel Europa op te stellen. Het uitbreken van de tweede wereldoorlog verhinderde alle verdere activiteiten³. In 1953 nam Erixon op de algemene vergadering van de 'Commission Internationale des Arts et Traditions Populaires' (CIAP), later 'Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore' (SIEF), wederom het initiatief en nodigde een twintigtal volkskundigen uit verschillende landen uit over internationale samenwerking op het gebied van de volkskunde-atlassen van gedachten te wisselen. Dit gesprek resulteerde in het voorstel:

* Met enige aarzeling heb ik voldaan aan de wens van de redactie van het 'Volkskundig Bulletin', in deze voor J.J.Voskuil bestemde aflevering een bijdrage te schrijven over het moeizame en tenslotte frustrerende werk ter voorbereiding van een etnologische atlas van Europa. Mijn aarzeling kwam voort uit het feit dat Voskuil al sinds de jaren zestig bij het project betrokken was en ik zelf pas sinds 1976 (in Bonn was ik in 1968 slechts bij de lezingen aanwezig). Bovendien bleek mij dat een verslag over het project na de dood van Branimir Bratanić, de voorzitter van de 'Ständige Internationale Atlaskommission' (SIA), een hachelijke zaak is. Ik heb mij daarom beperkt tot een weergave en interpretatie van de feiten zoals deze in de verslagen van de zittingen van de organisatiecommissie (OK) werden vastgelegd. Het was niet mijn bedoeling alle verdiensten en werkzaamheden van de SIA, het OK en de bij het project betrokken personen te beschrijven, wel wilde ik aantonen waarom dit project eigenlijk van meet af aan gedoemd was te mislukken.

1. Bratanić 1965; Campbell 1951; Erixon 1951, 1953, 1955abc; Erixon-Maget 1955; Maget 1955; Meertens 1974; Röhr 1939; Roukens 1939; Zender 1980, p. IX-X.

2. Roukens 1939, p. 101.

3. Röhr 1939, p. 102.

... that CIAP appoint a special committee for problems connected with the international mapping of folk culture elements, in order to facilitate cooperation between atlas enterprises which already exist, and to formulate plans for future measures and further international discussion and the publication of theoretical matters. The final end should be to co-ordinate the national enterprises and realize a European atlas of folk culture⁴.

Leden van deze commissie waren B. Bratanić (Zagreb), A.J. Dias (Lissabon), S. Erixon (Stockholm, voorzitter), M. Maget (Parijs), P.J. Meertens (Amsterdam), K. Vilkkuna (Helsinki) en R. Weiss (Basel)⁵. Organisatorische, financiële en politieke problemen bemoeilijkten het werk van de commissie zeer. Het was overigens ook allen duidelijk dat een Europese atlas zonder de medewerking van de Oosteuropese landen een torso zou blijven. Pas tien jaar later, in 1964, maakte de politieke constellatie een samenwerking mogelijk. Deze commissie, 'Ständige Internationale Atlaskommission' (SIA) genaamd, waartoe intussen o.a. ook J. Barabás (Budapest) en M. Zender (Bonn) behoorden – Maget en Weiss waren inmiddels overleden –, wees in een resolutie op de noodzaak van een Europese samenwerking en besloot alle stappen ter voorbereiding van een Europese atlas te nemen⁶.

In 1966 vond in Zagreb de eerste werkbijeenkomst plaats, waaraan 36 deelnemers uit 22 landen deelnamen⁷. Van Russische zijde – S.I. Bruk (Moskou) was in 1965 tot lid van de SIA benoemd – werden nu ook geen bezwaren meer gemaakt tegen kaarten op het gebied van de niet-materiële cultuur.

Dertien jaar na het tweede initiatief van Erixon leek het erop dat het idee van een Europese volkskunde-atlas verwezenlijkt zou kunnen worden. De punten die in Zagreb ter discussie stonden waren zinvol en duidelijk omlijnd: 1. De mogelijkheden van een internationale coördinatie op het gebied van de etnologische kartografie, 2. het organisatieplan van de EA en 3. de inhoud van de atlas. Over de mogelijkheden van een internationale coördinatie op het gebied van de etnologische kartografie (punt 1) lezen we in het verslag van deze eerste werkbijeenkomst (= Bericht Zagreb 1966) weinig of niets. Er staat wat men in de toekomst beoogt te bereiken, niet hoe men de plannen concreet denkt te verwezenlijken. Bratanić zegt in korte bewoordingen iets over de inhoud, het gebied en de tijd die de atlas zal moeten bestrijken: "Eine gemeinsame Grundlage, die eine solche Vergleichung ermöglicht, ist die traditionelle Kultur der Völker Europas und seiner Nachbarländer von Vorderasien und Nordafrika. In diesem Rahmen sollen die Themen universell sein, d. h. die

4. Erixon 1955a, p. 52.

5. Ibid.

6. Meertens 1974, p. 30-32.

7. Bericht Zagreb 1966, p. 8-11.

entsprechenden Erscheinungen sollen in allen, oder wenigstens in den meisten vom Atlas umfaßten Ländern vorkommen”⁸. Hij zou ook later geen stap van deze denkbeelden afwijken, zelfs niet toen al duidelijk werd dat een Europese atlas in engere zin geen haalbare kaart meer bleek te zijn: “Wir wollen einen Atlas schaffen, der ethnologisch sein muß und ganz Europa einschließlich seiner Nachbarländer – d. h. der Länder Nordafrikas und Vorderasiens, von den Kanarischen Inseln im Atlantischen Ozean bis zum Persischen Golf und Kaspischen Meer unter Einschluß des nördlichen Teils von Saudi-Arabien und der westlichen Hälfte des Iran – umfassen soll”⁹. Bratanić ging hierbij niet eens zo ver als Erixon die oorspronkelijk zelfs een gedeelte van Zuidwest-Azië en wel tot aan de grens van India hoopte te kunnen opnemen¹⁰. De discussie over de omvang van de EA is slechts zeer summier weergegeven. Het bevreemdt dat de naam van Sigurd Erixon, de initiatiefnemer van de EA en voorzitter van de SIA, in de discussies nooit genoemd wordt. E. Burgstaller (Linz) schijnt de enige geweest te zijn die zich vrij duidelijk tegen zo’n, ook Voor-Azië en Noord-Afrika omvattend mammoetproject heeft uitgesproken en van mening was dat het zinvoller zou zijn op een kleine schaal te starten en dan op grond van de opgedane ervaringen later over het grote project te beslissen. R. Wolfram (Wenen), Zender en Bratanić zijn voorstanders van het grote project. Hun argumentatie was dat een kleinere atlas ipso facto onvolledig en onbetrouwbaar zou zijn en in strijd zijnde met de belangrijkste doelstelling van een atlas, namelijk door systematisch onderzoek nieuwe inzichten te verwerven¹¹. Het is waarschijnlijk aan de verkorte weergave van de discussie te wijten dat de argumentatie van de voorstanders niet bepaald overtuigend is. Meertens vat de discussie samen: “Ein europäischer Atlas ist wissenschaftlich genommen eine Notwendigkeit. Man sieht die Möglichkeit der Mitarbeit fast aller Länder. Die meisten Anwesenden sind für das ‘Fernziel’ (gegenüber dem Vorschlag von Burgstaller). Man soll gleich mit der Arbeit beginnen”¹². Of Meertens hier zijn eigen mening weergegeven heeft, of dat hij zich als lid van de SIA verplicht voelde ook het standpunt van Erixon en Bratanić in te nemen, is onduidelijk. De euforische stemming waarin de SIA en de afgevaardigden van de nationale volkskunde-atlassen, ‘Organisatiekommissie’ (OK) genaamd, verkeerden, was absoluut niet gerechtvaardigd. Ook wanneer we Voor-Azië en Noord-Afrika buiten beschouwing laten, ontbraken in Europa landen als Bulgarije, Cyprus, de Britse eilanden, Frankrijk, Ierland, Italië, Spanje en het Waalse deel van België. In hoeverre de vertegenwoordigde landen over de financiële

8. Ibid., p. 17.

9. Bericht Visegrád 1974, p. 17.

10. Erixon 1955c, p. 81.

11. Bericht Zagreb 1966, p. 19.

12. Ibid.

en organisatorische mogelijkheden beschikken om aan de wensen van de SIA te voldoen, is moeilijk te beoordelen.

In het boven geciteerde statement van Bratanić zijn – en dat kon in 1964 waarschijnlijk nog niemand bevroeden – alle breekpunten die later tot overloze discussies zouden leiden aanwezig. Het zijn, zoals pas later zal blijken, de begrippen ‘etnologisch’ en ‘traditionele cultuur’ die Bratanić slechts op één, namelijk zijn manier interpreteerde en die voor hem een dogmatisch karakter hadden.

Het organisatieschema van de EA vormde in Zagreb het tweede punt van discussie¹³. Een door het SIA-lid Barabás voorbereid stuk werd na enige discussie aangenomen. Daar het een aantal cruciale punten bevat waarop de jongere leden van het OK later herhaaldelijk zullen inhaken, laat ik het hier volgen¹⁴.

Auszug aus dem Organisationsvorschlag Barabás.

1. Die Ständige Internationale Atlaskommission unter Vorsitz von Prof. Erixon soll die Pläne ausarbeiten, die Arbeiten leiten und den Atlas herausgeben.
2. Die zu gründende Organisationskommission soll zusammengesetzt sein aus den Leitern der Arbeit in den Ländern Europas. In ihr sollen alle bei der Arbeit beteiligten Länder vertreten sein.
3. Die Arbeit am Volkskundeatlas soll in zwei Phasen durchgeführt werden. In der ersten Phase sollen 50 Karten ohne besondere prinzipiell begründete Themenwahl bearbeitet werden. Bei dieser Arbeit stellt sich heraus, ob ein größerer Atlas in einer zweiten Phase möglich sein wird.
4. Die Mitglieder der Organisationskommission erhalten eine Vordruckkarte mit allen für die europäische Forschung wichtigen Variationen und zeichnen darauf die Daten ihres Gebietes ein. Die Mitglieder entscheiden nach den Möglichkeiten und dem Stand der Forschung ihres Landes, auf welche Art und Weise sie das Material für die erfragte Karte zusammenbringen.
5. Zu den Vordruckkarten sollen Erläuterungen beigegeben werden, welche alle Probleme behandeln.
6. Es wäre nicht richtig, den zeitlichen Ansatz einheitlich zu regeln. Darüber, wie über den sozialen Kreis, auf den sich die Angaben beziehen, sollte in den Erläuterungen Auskunft gegeben werden.
7. Die Mitglieder der Organisationskommission legen in einem bestimmten Rahmen selbständig Art und Zahl der Forschungspunkte für ihr Land fest.
8. Die Vordruckkarten sollen in drei Sprachen gehalten werden.

13. Ibid., p. 15.

14. Ibid., p. 33.

In het verslag wordt niet één regel aan de discussie over het voorstel van Barabás besteed. Achteraf beschouwd is het onbegrijpelijk hoe het OK zich met een organisatieplan kon inlaten waarin ervan werd uitgegaan dat in de eerste fase “50 Karten ohne besondere prinzipiell begründete Themenwahl” bewerkt zouden worden. Ook hieruit blijkt dat er over de theoretische en methodologische problematiek van een dergelijke onderneming niet of weinig nagedacht werd. Vermeld wordt alleen dat de SIA het er in grote lijnen mee eens is en dat men besloten heeft voorlopig Bonn en Zagreb als coördinatieplaatsen aan te wijzen. Ten aanzien van punt 3 (de inhoud van de atlas) werd besloten voorlopig de ploeg, het dorsen en de jaarvuren te bewerken¹⁵.

Resumerend kan men vaststellen dat de vergadering in Zagreb onvoldoende voorbereid was, dat er ad hoc beslissingen genomen werden waarvan men de draagwijdte niet kon overzien en dat de leden van het OK zich door de SIA met enquêtes (ploeg, dorsen, jaarvuren) lieten opscheppen die zowel theoretisch als methodologisch onvoldoende doordacht waren. Het feit dat kernbegrippen als ‘traditionele cultuur’, ‘pre-industriële tijd’ en ‘sociale ge-laagdheid’ van meet af aan niet als een ernstig methodologisch probleem onderkend en derhalve buiten beschouwing gelaten werden, moest ipso facto tot problemen leiden. Het is duidelijk dat het verslag van Zagreb een te positieve voorstelling van zaken geeft. De leden van de SIA waren ervaren genoeg om te weten dat hun plannen op een aantal cruciale punten utopisch waren. Er was geen enkele reden, aan te nemen dat etnologen uit geheel Noord-Afrika en Voor-Azië aan het project zouden meewerken. Zelfs aan de verwachting dat de Britse eilanden en de romaanse landen (Frankrijk, Italië en Spanje) hun medewerking zouden kunnen verlenen ontbrak iedere realiteitszin. Het is opvallend dat een methodologische of theoretische vraagstelling kennelijk van meet af aan overbodig gevonden werd, dat men geloofde dat het tekenen van de Europese kaarten wel tot een probleemstelling zou leiden en dat de strategie om tot een oplossing te komen dan ad hoc gevonden kon worden. Het ligt natuurlijk voor de hand dat er bij het ontwerpen van een kaart en bij een poging de verspreiding van de gekarteerde elementen te verklaren, problemen rijzen. Het is echter maar de vraag of deze problemen tot een algemene, voor een Europese atlas relevante probleemstelling leiden c.q. of niet dan pas zal blijken dat de oorspronkelijke vraagstelling onjuist was.

Het door J. Fellenberg gen. Reinold geredigeerde verslag van de vergadering van de OK in Bonn in 1968 (= Bericht Bonn 1968) is vrij uitvoerig en maakt heel duidelijk dat alle zwakke plekken die in Zagreb al aan het licht gekomen waren nog steeds niet opgelost waren. Ook op het punt van de organisatie is men niet veel verder gekomen. De vragenlijst die door Bratanić (sinds de dood van Erixon in 1968 voorzitter van de SIA) over de ploeg opgesteld

15. Ibid., p. 27.

werd¹⁶, was zo omvangrijk dat er door Wolfram al duidelijk bezwaar tegen aangetekend werd¹⁷. Bratanić meent voor de ploeg een uitzondering te mogen maken en is van mening dat men het in principe eens is. De vergadering accepteert dit zonder protest of tegenstand.

G. Grober-Glück, die de taak op zich genomen had, op grond van de bestaande kaarten een Europese kaart over het dorsen te ontwerpen, komt tot de conclusie dat het aanbeveling verdient een nieuwe vragenlijst op te stellen, daar de nationale kaarten naar verschillende criteria zijn ontworpen en niet synchroon en dus niet vergelijkbaar zijn¹⁸. Zender en Bratanić zijn van mening dat synchronie van de gegevens geen probleem mag vormen, daar men het er sinds Zagreb al over eens is dat de 'pre-industriële' cultuur gekarteerd zal worden¹⁹. Zender merkt echter op dat in het begeleidende commentaar hierop gewezen dient te worden. Duidelijk blijkt uit het verslag van de discussies dat Zender niet zo gelukkig is met de gedachte van asynchrone kaarten, die dan kenmerkend zouden zijn voor een 'pre-industriële' cultuur. Helemaal in het nauw gedreven wordt hij dan door G. Wiegelmann, die vraagt voor welke tijd kaarten op het gebied van het historisch boerderijonderzoek zouden moeten gelden, gezien de grote veranderingen sinds 1800 in Duitsland²⁰. Zender ziet voorlopig geen oplossing voor deze moeilijkheid en is van mening dat men dit probleem voorlopig maar buiten beschouwing moet laten. De vergadering, door de vraag van Wiegelmann opgeschrikt, discussieert verder totdat Meertens, na de dood van Maget secretaris van de SIA, de discussie afbreekt en de vergadering mededeelt dat de SIA nieuwe vragenlijsten zal uitwerken. Het probleem was hiermee natuurlijk geenszins opgelost. Besloten werd als verdere thema's het oogstgerei, het materiaal van de wanden van de huizen in permanente woonplaatsen, het kerstblok en het kerstgroen op te nemen²¹.

Wanneer ik de discussies interpreteer, kom ik tot de conclusie dat zowel Bratanić als Zender er bewust of onbewust van uitgingen dat de pre-industriële materiële cultuur nauwelijks of niet aan veranderingen onderhevig was en dat de enige werkelijk belangrijke verandering in de materiële cultuur de industriële revolutie was. Bratanić heeft mijns inziens bij alle discussies niet zozeer het oog gehad op een Europese etnologische atlas als wel op zijn Europese kaart met alle ploegtypes zoals die voor de invoering van de ijzeren fabrieksploegen door de eeuwen heen bestonden. De datum van invoering van de ijzeren fabrieksploeg – of dit nu 1845 of 1945 was – interesseerde

16. Ibid., p. 57-58.

17. Bericht Bonn 1968, p. 94.

18. Ibid.

19. Ibid., p. 96-97.

20. Ibid., p. 102.

21. Ibid., p. 138.

hem daarom ook niet. Door krampachtig vast te houden aan de termen 'etnologisch' en 'pre-industrieel' – voor hem en vele anderen synoniem met 'traditioneel' – wilde hij voorkomen dat er synchrone kaarten (bijvoorbeeld voor de tijd rond 1900) getekend zouden worden waarop een reeks van landen niet meer vertegenwoordigd zou zijn. Als ik Bratanić juist interpreteer, was voor hem een etnologische kaart min of meer identiek met een diachrone typologische kaart, hetgeen aanvankelijk wel niemand duidelijk geweest is. Een typologische kaart met de onderscheiden ploegtypes net vóór de invoering van de ijzeren fabrieksploegen zou zeker zinvol geweest zijn naast een kaart waarop in Europees kader de invoering van de ijzeren of gedeeltelijk ijzeren fabrieksploegen in kaart gebracht werd, maar alleen dán, wanneer deze Europese kaart iets had kunnen bijdragen tot een beter begrip van de verspreiding van de ploegtypes in Europa en de kaart een afspiegeling geweest zou zijn van cultuurinvloeden en –samenhangen die de nationale grenzen overschreden. Het maken van Europese verspreidingskaarten alleen is vrij zinloos, wanneer ze niet gebruikt kunnen worden om historische, economische en sociale problemen op te lossen of inzicht te krijgen in een bepaald innovatieverloop of in de verschillende regionale of nationale oplossingen van bepaalde problemen. Zoals later uit de discussies ook zou blijken had Bratanić een vrijwel statische opvatting van de pre-industriële cultuur en geloofde hij daarom ook uit een 'pre-industrieel' kaartbeeld historische conclusies te kunnen trekken. Hij stond daarmee niet alleen. Zender zal later in Helsinki (zie verder beneden) uitdrukkelijk verklaren dat de doelstelling van de atlas is, cultuurstromingen uit de laatste 2000 jaren te verduidelijken. L. Schmidt (Wenen) had 1953 als lid van de CIAP-commissie al gepleit voor het opnemen van prehistorisch materiaal in de kaarten²². Bratanić wil dateerbaar prehistorisch materiaal kennelijk ook in de kaarten opnemen²³, daar het immers deel uitmaakt van de 'pre-industriële' cultuur.

Daar het maken van verspreidingskaarten – en niet de mogelijke verklaring van het kaartbeeld – de discussies beheerste, werden cruciale methodologische problemen zoals de synchronie van het materiaal, de vraagstelling als zodanig, de doelstelling van een kaart binnen de Europese atlas tot randproblemen gedegradeerd, hetgeen de latere discussies niet alleen bemoeilijkte, maar ook een zinvol werken onmogelijk maakte.

De derde werkvergadering van de OK in 1970 in Helsinki (= Bericht Helsinki 1970) verloopt duidelijk anders dan de voorafgaande vergaderingen. Reeds op de eerste dag blijkt dat H. Klees (Luxemburg), R. Peesch (Berlijn/DDR), K. Vilkuna (Helsinki), J.J. Voskuil (Amsterdam) en G. Wiegmann (Bonn) zich uitvoerig met de materie van de ploeg hebben beziggehouden. Daar

22. Erixon 1955c, p. 82.

23. Bericht Helsinki 1970, p. 26.

Wiegelmann het belangrijkste discussiepunt duidelijk formuleert, geef ik zijn woorden hier integraal weer²⁴:

Die Probleme, die nun aufgeworfen sind, ob wir reine Formenarten ohne Berücksichtigung der Funktion oder Formarten in einem funktionellen Rahmen herstellen, hängen zusammen mit dem wissenschaftlichen Ziel. Wenn wir nur die Formen der hölzernen Pflüge vor Einführung des Eisenpfluges kartieren, ganz gleich, wann sie im Gebrauch waren, müssen wir eine reine Formenkarte machen, denn in verschiedenen Gebieten ist der hölzerne Pflug schon so lange nicht mehr in Gebrauch, daß man seine Funktion nicht mehr feststellen kann. Anders wäre es, wenn wir die Pflüge erfassen, die um 1900 im Gebrauch waren, und zwar die Pflüge, die zum eigentlichen Ackern benutzt wurden. Dann könnten wir eine Formenkarte in einem klaren funktionalen Rahmen schaffen. Dann wäre es nicht schade und nicht zu vermeiden, wenn z. B. in England oder Dänemark einfach stünde 'Eiserner Fabrikpflug'. Das ist auch ein kultur-räumliches Ergebnis. Das eine Ziel ist, die letzte Stufe vor der Industrialisierung, vor den Eisenpflügen zu erfassen, für eine Rekonstruktion in historische und prähistorische Zeiten hinein, das andere, die kultur-räumliche Situation um 1900 darzustellen. Welches Ziel soll mit der europäischen Karte angesteuert werden?

De afsluitende vraag laat zien, hoeveel onduidelijkheid er vier jaar na de bijeenkomst in Zagreb nog bestond. Peesch wijst er ten overvloede nog eens op dat een kaart waarop alle ploegtypes, bijvoorbeeld van de late Middeleeuwen tot de industriële revolutie, ingetekend worden, de werkelijkheid onjuist weergeeft omdat er op zo'n kaart o.a. geen rekening gehouden wordt met de stand van het onderzoek in de verschillende landen van Europa. Hij pleit daarom voor *a.* een kaart die de toestand op een bepaald tijdstip weergeeft, of *b.* een kaart waarop alleen de types voorkomen die in de laatste voorindustriële fase bestonden²⁵. SIA-voorzitter Bratanić blijft bij zijn reeds vaker geformuleerd 'pre-industrieel' standpunt en onderstreept nog eens dat hij niet wenst te onderzoeken wat de volken rond 1900 van elkaar scheidde, maar wat hen vóór de industrialisering verbond of van elkaar scheidde. Peesch wordt nu erg duidelijk en preciseert het begrip 'pre-industriële tijd' waarmee Bratanić steeds opereert, als de periode van het jaar nul tot aan de industriële revolutie. Dit schrikt Bratanić echter geenszins af. In een lang betoog maakt hij duidelijk dat hij als etnoloog anders moet denken dan een historicus. Wiegelmann breekt eveneens een lans voor een synchrone kaart. Hij suggereert dat de ideeën van Bratanić zijn ingegeven door de wetenschappelijk verouderde continuïteitstheorie, die ervan uitgaat dat culturele fenomenen over lange tot

24. Ibid., p. 12.

25. Ibid., p. 25.

zeer lange perioden ongewijzigd overgedragen worden, en zegt onomwonden dat een verouderde theorie niet het uitgangspunt van de ploegkaart mag vormen²⁶. Zender en J. McQueen (Edinburgh) proberen nog een compromis te vinden. Bratanić antwoordt daarop dat hij geen mooie kaarten wil maken, maar de kaart als instrument van wetenschappelijk onderzoek beschouwt. De discussie was hiermee weer eens beëindigd.

Bij het lezen van de verslagen van de werkbijeenkomsten krijgt men sterk de indruk dat Bratanić als voorzitter van de SIA duidelijk in hiërarchische structuren dacht en de afgevaardigden van de nationale atlas-redacties wel spreekrecht maar nauwelijks medebeslissingsrecht wenste toe te staan. Dit moest bij hen natuurlijk tot frustraties leiden, daar zij het waren die naast het werk aan de nationale atlassen ook de onvoldoende voorbereide opdrachten van de SIA moesten uitvoeren.

In de discussie over de mogelijke thema's – er waren er vijftig gepland – antwoordt Zender op een vraag van Klees naar de doelstelling van de atlas het volgende²⁷:

Wir sind eigentlich doch deswegen zusammengeführt worden, weil bei unseren nationalen Atlanten plötzlich jeder an irgendeiner Grenze stand. Es ist unsere Grunderfahrung, daß die Traditionsgrenzen weder an Staats- noch an Volksgrenzen Halt machen. Das führt uns dazu, daß wir es ganz offensichtlich im europäischen Zusammenleben in der Verbreitung der Lebensformen mit ganz anderen Gesetzen und ganz anderen Antrieben zu tun haben, die nicht innerhalb des eigenen Landes liegen, und darauf wollen wir hinaus. Wir wollen die große, gesamte Kulturverflechtung innerhalb Europas an einzelnen Beispielen verdeutlichen. Wir wollen innerhalb Europas im Laufe der letzten 2000 Jahre die wichtigen Kultur- und Strahlungszentren erkennen, auf der anderen Seite die konservativen, die Reliktgebiete. Wir wollen sehen, auf welchen Wegen die Kultur sich ausgebreitet hat. Wir kommen dann dazu, uns Gedanken darüber zu machen, warum es so ist, welche Folgen es hat und welche allgemein geistigen, wirtschaftlichen, sozialen und politischen Antriebe und Ursachen dahintergestanden haben. Wir sind insofern vielleicht nicht nur Ethnologen, sondern auch Kulturhistoriker. Wir können für gewisse Zeiten viel besser Beispiele liefern als die Geschichte, weil Geschichte für gewisse Zeiten über keine gründlichen Quellen verfügt und wir gerade für diese Zeit Quellen erschließen können. Das zeigt sich im Zusammenhang mit der Sozialgeschichte, der Wirtschaftsgeschichte und der Geographie.

Bewust heb ik Zender zo uitvoerig geciteerd. Het blijkt namelijk dat hij en Bratanić eigenlijk op één lijn zitten. Ze verschillen feitelijk alleen in opvatting

26. Ibid., p. 27-28.

27. Ibid., p. 46.

over de technische realisering van dit doel. Zender wil, uitgaande van synchrone kaarten én historische gegevens, historische processen reconstrueren, Bratanić wil de historische verspreiding op grond van typologische diachrone kaarten reconstrueren. I. Kretschmer (Wenen) doet dan nog een laatste poging drie cruciale punten ter discussie te stellen en vraagt 1. in hoeverre het materiaal dat ingetekend zal worden gelijkwaardig is wat betreft de bronnen, 2. in hoeverre het gelijksoortig is met betrekking tot de representativiteit en 3. in hoeverre het op één manier geïnterpreteerd kan worden²⁸. Bratanić, aan wie de vraag gericht was, gaat hier niet op in. Aan de discussies heb ik hier zoveel aandacht besteed, omdat ze mijns inziens laten zien dat Bratanić nooit heeft begrepen, of heeft willen begrijpen, dat de jongeren in het OK de continuïteitstheorie niet meer konden accepteren. Ze maken ook het later door Bratanić in St. Pölten tegenover mij geuite verwijt begrijpelijk, dat alleen het ontbreken van idealisme bij de jongere generatie het werk aan de atlas bemoeilijkte.

Terwijl in Helsinki zeer duidelijk werd dat alleen Zenders kaart met de jaarvuren – ze was natuurlijk ook veel minder complex – concrete vorm kreeg en de ploegkaart nog in een ver verschieft lag, werden er toch weer drie nieuwe onderwerpen aangenomen: eetbare vetten, de kinderveg en het dragen van lasten door mensen. Daarnaast werden er tien subcommissies benoemd ter voorbereiding van een aantal verdere thema's²⁹. De benoeming van subcommissies, die onderwerpen zouden voorbereiden en op de volgende vergadering van de OK daarover zouden rapporteren, werkte aanvankelijk organisatorisch nog niet al te best, maar bleek later toch een zinvol besluit te zijn. In de subcommissies werd goed werk verricht.

De werkbijeenkomst in Stockholm (1972) schijnt een voortzetting geweest te zijn van die in Helsinki. Er is in het archief van de EA geen verslag van aanwezig. In de 'Beschlüsse der IV. Internationalen Arbeitstagung für ethnologische Kartographie, Stockholm und Upsala 18-21 Juli 1972' staat alleen te lezen dat er naar aanleiding van de verslagen van O. Højrup, Barabás, Bruk, Voskuil en Bratanić uitvoerig gediscussieerd werd en verder: "Im Sinne der bereits angenommenen Grundsätze soll das Material zu einzelnen Themen die für die großräumliche Betrachtung wichtigen großen Zusammenhänge und Unterschiede behandeln. Dieselben Gesichtspunkte gelten auch für die Zeitspanne, aus welcher das Material entstammt". De cryptische formulering laat zien dat er nog steeds geen duidelijke beslissing genomen is wat betreft de synchronie van de te verwerken gegevens.

28. Ibid., p. 52.

29. Ibid., p. 56.

Het verslag van de vijfde werkbijeenkomst in Visegrád (1974) is niet alleen lijviger dan de andere maar heeft ook meer substantie (= Bericht Visegrád 1974). Terwijl op de voorafgaande werkbijeenkomsten de afgevaardigden van de nationale atlassen zich, weliswaar na discussie maar zonder overtuigd te zijn van de argumenten van de SIA-voorzitter, bij diens opvattingen neerlegden, was dit in Visegrád duidelijk anders. In zijn inleidende redevoering over “Aufgaben, bisherige Tätigkeit und weitere Pläne bezüglich des EA” zegt Bratanić nog eens voor alle duidelijkheid wat zijn ideeën over de EA, en dus die van allen zijn³⁰. Op geen enkel punt is beweging in zijn standpunt gekomen, het lijkt wel of iedereen jarenlang tegen een muur gepraat heeft, die als enige echo de stereotype zin: “Wij zijn het met elkaar eens, wij karteren de pre-industriële cultuur” weerkaatste. Nu staat Bratanić echter tegenover een ander forum, een gezelschap van kartografisch werkende volkskundigen die zich op nationaal niveau al jaren intensief bezig hebben gehouden met de door de SIA verstuurde vragenlijsten en de problematiek ervan zelf aan den lijve ervaren hebben. Ze komen nu – dat begon zich al in 1970 in Helsinki af te tekenen – beslagen ten ijs, ze hebben niet meer het gevoel als ‘werknemers’ opdrachten in ontvangst te moeten nemen. Zij formuleren eisen die aan de kaarten gesteld moeten worden, zij stellen vragen waar zij een afdoend antwoord op verwachten. De leiders van de nationale atlassen, vooral de na de oorlog afgestudeerde generatie, wensen gelijkwaardig, als collega’s behandeld te worden. Zij stellen niet alleen het organisatieschema van de EA ter discussie, maar opponeren open en duidelijk tegen het tot dan toe gevoerde beleid. Tien jaar na Zagreb formuleert U. Bentzien (Berlijn/DDR) naar aanleiding van zijn vooronderzoek over het oogstgerei het volgende³¹:

1. Im Rahmen des EA muß zunächst ein Konsensus darüber erzielt werden, ob ein konkretes gerätetechnisches ‘Stadium’ oder eine konkrete zeitliche Periode kartiert werden soll.
2. Ein sogenannter ‘prä-industrieller Typ’ als generelle Basis der EA-Karten existiert in dieser Abstraktion nicht, da auch die vormaschinelle Erntegeräte ihre Geschichte haben, wie der oben gegebene kurze historische Abriss gezeigt hat.
3. Als ‘Stadium’ wäre sachlich akzeptabel: der Standard am Vorabend des Übergangs zur kapitalistischen Technisierung der Landwirtschaft, d.h. vor dem Aufkommen von Mähmaschinen.

Gezien de kwaliteit van het oudere materiaal pleit hij ervoor, de tijd tussen 1910 en 1930, eventueel 1940 te karteren en formuleert hij als doelstelling van het onderzoek:

30. Bericht Visegrád 1974, p. 16-27.

31. Ibid., p. 49-51.

- Produktions- und Kulturniveau der werktätigen Bauernschaft unter dem Agrarkapitalismus;
- Innovationszentren und Lakunen kapitalistischer Agrartechnologie;
- Ausbeutungsverhältnisse und Arbeitsbedingungen des Agrarproletariats.

Uitdrukkelijk wijst hij er nog eens op dat een optelling of compilatie van oudere en jongere gegevens wetenschappelijk niet te verantwoorden is³². Bentzien zegt dat wat hem betreft een andere doelstelling in een Europees kader natuurlijk ook mogelijk is; de DDR zal zich ook bij een andere beslissing neerleggen, maar alleen “...wenn für die Kartierung annehmbare historische Prämissen gesetzt werden, denn nur sie garantieren historisch relevante Ergebnisse”³³.

De discussie herhaalt zich bij de bespreking van de referaten over het materiaal van de wanden van de huizen. Ook hier blijkt de kwestie van syn- en dia-chronische gegevens op één kaart evenals voorheen het struikelblok te zijn. Voskuil pleit er dan ook voor, concreet naar de nieuwbouw op een bepaald tijdstip te vragen³⁴. Men komt niet verder dan de vage formulering: “Zu kartieren sind die lokal traditionellen Baumaterialien und -techniken alter Häuser, die am Ende des 19. und zu Anfang des 20. Jahrhunderts existierten”³⁵. Hoewel de vergadering de formuleringen ‘lokal traditionell’ en ‘existierten’ allesbehalve duidelijk vindt, sluit Meertens hier de discussie abrupt.

Dezelfde discussie vindt nogmaals plaats bij de gedachtenwisseling over de kaart van de eetbare vetten (Wiegelmann en N.-A. Bringéus). Aan het einde van de vergadering herhaalt voorzitter Bratanić nog eens zijn standpunt:

Die kulturelle Nivellierung, die unter den Verhältnissen der modernen Industrialisierung und Urbanisierung in der ganzen Welt vor sich geht, ist sicher nicht die Angelegenheit unserer Arbeit. Was wir erfassen wollen, ist eine vorgegangene Zeit, sind die Unterschiede und Zusammenhänge in der Kultur einer Zeit, in der noch regionale Unterschiede bestanden. Bei unseren Beratungen haben wir öfter über den gemeinsamen Nenner gesprochen, der die Vergleichbarkeit ermöglicht. Und wir haben schon lange ein Einverständnis dahingehend erreicht, daß dieser gemeinsame Nenner mit der traditionellen, präindustriellen Kultur gegeben ist. Und wie ich gestern sagte, läßt sich diese traditionelle, präindustrielle Kultur nicht nach Jahren eruieren, sondern sie ist eine Form bzw. ein Typ der Kultur, der in einigen Ländern etwas früher, in anderen etwas später

32. Ibid., p. 51.

33. Ibid.

34. Ibid., p. 95.

35. Ibid., p. 98.

verschwindet. Aber es gab ihn einmal überall, und er existiert noch heute in viel größeren Ausmaßen, als wir manchmal denken. Unsere Arbeit ist es hier, diesen Typ der Kultur zu erfassen³⁶.

Wiegelmann, samen met Bringéus sectieleider van de commissie 'eetbare vetten', laat Bratanić' woorden voor wat ze zijn en antwoordt op een vraag welke tijd dan nu ter discussie staat: het eerste kwart van de twintigste eeuw, dus ongeveer de jaren 1900 tot 1925³⁷.

Een opvallend onderdeel van de werkbijeenkomst in Visegrád was een vooral door Voskuil geëntameerde discussie over de verhouding tussen SIA en OK. Hij is het er niet mee eens dat het OK moet werken volgens richtlijnen van de SIA, een commissie waarvan de leden niet door het OK benoemd werden, maar die wel besluiten neemt. Hij stelt, om de communicatie tussen SIA en OK te verbeteren, voor dat alle sectieleiders die een bepaald thema bewerken automatisch lid van de SIA worden³⁸. Bratanić verklaart nog eens hoe de constellatie is gegroeid, maar gaat op het voorstel van Voskuil met geen woord in. Hij zou het eveneens toejuichen wanneer SIA en OK vaker zouden samenkomen, maar wijst op de praktische bezwaren en de financiële kant van de zaak. Voskuil wijst erop dat Bratanić zijn vraag niet beantwoord heeft³⁹:

Diese Frage war nicht mein Problem. Das Problem ist, daß wir in der OK keinen Vorstand haben, keine operative Gruppe von Leuten, die wir gewählt haben und die Beschlüsse, die wir fassen, ausführen könnte. Wir sind nicht einmal imstande, unsere eigenen Beschlüsse richtig zu diskutieren. Aber meines Erachtens könnte dieser Situation abgeholfen werden, wenn die Hauptbearbeiter der Themen in Vertretung der OK in der SIA mitwirken dürften.

Und wenn Sie meinen, daß dieser Vorschlag wegen der historisch gewachsenen Selbständigkeit und der Eigenaufgaben der beiden Gremien nicht zu verwirklichen ist, dann müßten wir eben für die OK einen Vorstand wählen, um die Beschlüsse durchzuführen. Die OK braucht auch eine Satzung, wie es sie in allen entsprechenden Gremien gibt, die die Verfahren der Arbeit und die Verantwortlichkeiten festlegt. Es sind zwei Aspekte, die ich für wichtig halte – und zwar einmal, daß wir effektiv arbeiten können, und zweitens, daß wir mit dem Gefühl arbeiten, auch in grundlegenden Fragen mitsprechen zu können. Wir möchten, daß die Richtlinien für unsere Arbeit, so entschieden werden, daß wir auch

36. Ibid., p. 129.

37. Ibid.

38. Ibid., p. 170.

39. Ibid., p. 170-171.

daran deelnemen können. Und daß keine Beschlüsse für uns dort gefaßt werden, wo wir nicht vertreten sind ...

Bratanić is van mening dat men steeds voldoende mogelijkheden gehad heeft met elkaar van gedachten te wisselen en vindt het voorstel van Voskuil nogal theoretisch van aard. Voskuil wordt nu nog iets duidelijker⁴⁰:

Noch ein Wort möchte ich sagen, um mein Anliegen zu erklären. In der Wissenschaft wachsen je neue Ideen. Und wenn wir einen Kollegen mit fruchtbaren neuen Ideen, z.B. über die Verbreitungsprozesse in der Kultur, haben – ich denke hier an eine konkrete Person – dann müssen wir die Möglichkeit dafür haben, ihn in die SIA zu schicken. Von dort aus könnte er eher an der Gestaltung unserer Arbeit teilnehmen, als wenn er dort nicht vertreten ist. Das bedeutet ja nicht, daß ich die gegenwärtigen Richtlinien für die Arbeit abweise, wohl aber schon, daß auch neue Richtungen nicht außer acht gelassen oder gar abgewiesen werden sollten. Vielleicht denken wir manchmal gerade, daß eine neue Richtung fruchtbarer als die bisherige ist. Man müßte eben ein Forum für beide schaffen, um zu sehen, wie am besten vorgegangen werden müßte.

Bratanić geeft toe dat de principes volgens welke gewerkt wordt niet bepaald nieuw zijn, maar geeft te bedenken dat anders nooit bewezen worden kan of de oude vraagstelling relevant was. Als iemand nieuwe ideeën of vraagstellingen heeft, dan moet hij ze zelf maar testen. Klees is het daar bepaald niet mee eens⁴¹:

Herr Professor, entschuldigen Sie, aber bei allen Aspekten in der Diskussion – wenn es ab und zu mal eine gegeben hat – haben Sie die wirklichen Fragen zu umgehen und zu vermeiden gewußt. Und jetzt, wenn es um die Organisation geht, wenn das Verhältnis der OK zur SIA in Frage gestellt ist, antworten immer nur Sie. Ich möchte jetzt noch die anderen Leute aus der SIA hören, ob das auch ihre Meinung ist.

SIA-lid Barabás onderkent twee groepen van problemen: a) die van theoretisch-methodologische en b) die van organisatorische aard. Hij zegt het vanzelfsprekend te vinden, dat nieuwe ideeën ingang vinden en stelt voor dat hij voor de volgende werkbijeenkomst richtlijnen voor het werk aan de EA voorbereidt⁴². De vergadering betoont haar instemming. Bratanić gaat ermee accoord, maar is toch van mening dat al deze dingen in principe al lang opgelost zijn, men heeft ze echter vergeten. SIA-lid Vilkuňa (72), die al twee jaar geleden te kennen gegeven heeft het werk aan jongeren te willen overdragen, leest

40. Ibid., p. 172-173.

41. Ibid., p. 173-174.

42. Ibid., p. 174-175.

een voorbereide verklaring voor en verzoekt de SIA hem van zijn verplichtingen te willen ontheffen⁴³. Voskuil, die dit kennelijk als een reactie op zijn woorden interpreteert, vraagt nog eens het woord en maakt duidelijk dat hij niets tegen oude mensen heeft, maar wel iets tegen verouderde ideeën. Meer- tens, die in alle voorafgaande discussies – voor zover het op grond van de verslagen te beoordelen is – het standpunt van de SIA innam en als gespreks- leider onaangename discussies vaak abrupt afbrak, geeft nu zijn persoonlijke mening weer, die hier niet mag ontbreken⁴⁴:

Wenn Sie gestatten, sage ich auch noch einige Worte dazu. Ich bin auch alt, aber Sie wissen – oder wenigstens die Kollegen in der SIA müssen es wissen –, daß ich schon seit vielen Jahren der Meinung bin, daß es unge- recht ist, wenn die Mitarbeiter gar keinen Einfluß auf die allgemeinen Richtlinien der SIA haben. Ich glaube, daß das in unserer Zeit nicht mehr möglich ist. Seit 1953, als wir in dieser Form angefangen haben, sind 21 Jahre vergangen, die viele Änderungen in der Welt, aber auch in der Wissenschaft gebracht haben. Es sind auch in unserer Wissenschaft neue Ideen aufgekommen, denen in unserer Leitung m.E. nicht genügend Rech- nung getragen wurde. Ich meine auch, daß es notwendig ist, der jüngeren Generation aber auch allgemein den Mitarbeitern, einen größeren Einfluß auf die Richtlinien einzuräumen, wie Herr Voskuil, der ein kluger Mann und ein guter Mensch ist und den ich als Mitarbeiter und auch als Nachfolger sehr schätze, und auch Frau Grober bereits gesagt haben. Ich meine, daß dies eine Notwendigkeit ist, und wenn wir dem hier keine Rechnung tragen, dann sehe ich die Sache der SIA verloren. [Große Beifallskundgebung].

Van de volgende werkbijeenkomst in St. Pölten (1976) is slechts een sum- mier verslag aanwezig (= Bericht St. Pölten 1976). De sectieleiders brengen verslag uit van hun bevindingen. De cruciale punten die de voorafgaande werkbijeenkomsten beheersten, worden officieel niet ter discussie gesteld, wel stelt Barabás het beloofde voorstel voor de 'Richtlijnen voor het werk aan de EA' aan de OK voor. Een uitvoerige discussie vindt nog niet plaats. In de resolutie wordt alleen vermeld dat de verhouding tussen SIA en OK nog een punt van discussie is⁴⁵.

SIA-lid Zender, wiens kaart vrijwel persklaar is, verzoekt de SIA hem van zijn verplichtingen te ontslaan en draagt het coördinatiewerk, dat tot dan toe in Bonn werd verricht, aan zijn opvolger Cox over. De financiering van de werkzaamheden aan de EA in Bonn is hiermee echter op losse schroeven komen te staan aangezien alle coördinatiewerkzaamheden tot dan toe werden

43. Ibid., p. 175.

44. Ibid., p. 177-178.

45. Bericht St. Pölten 1976, p. 33.

betaald uit het budget van de 'Atlas des Deutschen Volkskunde', waarvan Zender ook na zijn emeritaat de leider bleef. Na de overdracht van de 'Koördinationsstelle Bonn' beschikte deze noch over medewerkers noch over financiële middelen. Zij bestond in feite in het geheel niet meer, aangezien de 'Deutsche Forschungsgemeinschaft', zoals te verwachten was, niet bereid was het EA-project te financieren.

Op de werkbijeenkomst in Enniskillen (= Report Enniskillen 1978) beheersen de tegenstrijdige opvattingen over de doelstelling en de organisatie van de EA de discussies in die mate dat het eigenlijke doel van de werkbijeenkomst, namelijk de bespreking van de resultaten van het nationaal onderzoek en de afstemming ervan met het oog op Europese kaarten, vrijwel volledig op de achtergrond gedrongen werd⁴⁶. In de discussies bleek dat veel afgevaardigden sterk twijfelden aan de mogelijkheid, in een atlas de 'pre-industriële' cultuur van Ierland tot aan de Oeral, van IJsland tot Sicilië (zo mogelijk met Noord-Afrika en Voor-Azië) in kaart te brengen. Zender, die zelf niet aanwezig kon zijn, laat naar aanleiding van zijn Europese kaart over de jaarvuren een statement voorlezen, waarin hij nadrukkelijk stelt⁴⁷:

1. Es hat sich gezeigt, daß ein Volksbrauch in seiner Ausdehnung über ein Gebiet wie Europa in Inhalt und Form und Funktion so verschieden ist, daß eine Einordnung auf einer Ebene zu starken Zwängen und zu Verlusten für wissenschaftliche Erkenntnis führt.
2. Die Belegdichte der einzelnen Länder sowie der Zeitpunkt der Aufnahmen ist zu unterschiedlich. Der zeitliche Abstand der einzelnen Aufnahmen ist ebenfalls zu groß. Er erstreckt sich von der Mitte des 19. Jahrhunderts (in einem Falle vom 18. Jahrhundert) bis zur Gegenwart.
3. Die Quellen zwingen den Bearbeiter dazu, die Verbreitung von Kalenderbezeichnungen (dimanche des brandons) zugrunde zu legen oder Bezeichnungen der Feuer (Norwegen), obwohl nur im allgemeinen, aber nicht in jedem einzelnen Falle das Feuer an diesem Tag gesichert war.
4. Die Beschaffung der Vorlagen für die Europakarte und ihre Fertigstellung erstreckt sich über zu lange Zeit.
5. An Stelle einer einzigen großen gesamteuropäischen Karte sollte jedes Land seinem Beitrag eine eigene Karte begeben. Einheitlich sollten, soweit möglich, die Zeichen und die Typologie sein. Der Maßstab eines Ausschnittes sollte 1:500 000, 1:1 Mill. oder 1:4 Mill. betragen. Die gesamteuropäischen Karten sollten nur eine allgemeine Übersicht geben.

46. De secretaris van de SIA, Alexander Fenton (Edinburgh), gaat in het officiële verslag van de werksitzing in Enniskillen (Report Enniskillen 1978) met geen woord in op de eigenlijke problemen die de vergadering volledig beheersten. Het is een louter technisch verslag van de referaten die er gehouden werden. Ik baseer mij dan ook vooral op mijn eigen verslag in het Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 25 (1979/80), p. 300-301.

47. Cox 1979, p. 300; cf. ook Zender 1980, p. 3.

6. Von den einzelnen Mitarbeitern ist eine ausführliche und fundierte Abhandlung zum Thema zu verlangen, die über die bisherigen Kommentare wesentlich hinausführt. Die Mitarbeit müßte entsprechend hervor gehoben werden.”

De hierop aansluitende discussie maakte de tegenstrijdige posities van de leden van de SIA en het OK, maar ook binnen het OK, nog eens extra duidelijk, maar bracht geen enkele oplossing van de bestaande moeilijkheden.

Een verder punt van discussie was het volgende, door Cox namens de atlasredacties van België, de Bondsrepubliek Duitsland, Luxemburg en Nederland gedane voorstel⁴⁸:

1. Zu diskutieren, ob es sich nicht empfähle, neben der Arbeit an gesamt-europäischen Karten in einigen Bereichen problemorientierten Teilbearbeitungen über Volks- und Staatsgrenzen hinaus aufzunehmen, soweit diese Karten einen geschlossenen Problemkreis behandeln.

2. Auf den Tagungen des EA neben den notwendigen organisatorischen und kartenspezifischen Themen auch solche allgemein theoretischer und methodologischer Art zu behandeln, um auf diese Weise nicht nur die Fortschritte des Faches und der ethnologischen Kartographie zu dokumentieren und frühzeitig allen Teilnehmern zugänglich zu machen, sondern auch zwecks einer Auseinandersetzung mit den oft berechtigten kritischen Einwänden gegen die thematische Kartographie seitens des eigenen Faches und der Sozialwissenschaften.

3. Für eine optimale Vorbereitung der EAE-Tagungen die jeweiligen Themen für die nächste Arbeitskonferenz möglichst früh festzulegen und feste Referenten für die Arbeitskonferenz zu verpflichten.

4. Die Referenten zu bitten, etwa ein halbes Jahr vor der Konferenz den nationalen Atlaskomitees Thesenpapiere zukommen zu lassen, um so zu gewährleisten, daß möglichst viele Länder aus ihrer Sicht in der Form von Papers oder Diskussionsbeiträgen aktiv an der Gestaltung der Konferenz teilnehmen können.

5. Die Vorträge, Papers und Diskussionsbeiträge zu drucken.

Zoals te verwachten was, strandde deze laatste poging om het werk aan de EA een theoretische en methodologische basis te geven. Besloten werd alleen op de volgende werkbijeenkomst ook theoretische problemen te behandelen en meer vaart te zetten achter de reeds aangenomen of nieuw vastgestelde onderwerpen voor Europese kaarten.

Na Enniskillen (1978) vergaderde alleen de SIA nog twee keer. De posities waren ook in de SIA, waarin Cox, A. Nyman (Upsala) en Wiegelmann de plaatsen hadden ingenomen van Meertens, Vilkuna en Zender,

48. Report Enniskillen 1978, p. 57-62; Cox 1979, p. 301.

dermate verhard dat een verdere samenwerking uitzichtloos bleek te zijn. Zelfs de dood van Bratanić was voor de leden van de SIA tot nu toe geen aanleiding nog eens bijeen te komen.

Resumerend ben ik ervan overtuigd dat de EA om vele redenen geen kans van slagen had:

1. Theoretische en methodologische problemen werden van meet af aan buiten beschouwing gelaten.
2. Het te karteren gebied was zo groot dat het ook bij een betere organisatie van het project voor de leden van de SIA of de sectieleiders onmogelijk geweest zou zijn zonder een vaste staf van medewerkers het materiaal uit geheel Europa te verwerken.
3. De discussies verzandden steeds omdat de voorzitter van de SIA consequent aan zijn eigen standpunt vasthield en nieuwere ideeën blokkeerde.

Zenders kaart van de jaarvuren, die hij zelf als problematisch beschouwde (zie boven), bleef het enige tastbare resultaat op Europees niveau⁴⁹. Eén positief resultaat leverde het werk aan de EA in elk geval op, namelijk een intensivering van het onderzoek op nationaal niveau in de bij het project betrokken landen. In Nederland kwam er, voornamelijk van de hand van Voskuil, een reeks óók theoretisch en methodologisch belangwekkende publicaties uit voort⁵⁰.

Zusammenfassung

Der Ethnologische Atlas Europas und seiner Nachbarländer: nur ein Generationskonflikt?

Bereits 1937 ergriff S. Erixon die Initiative, die Arbeit an den nationalen europäischen volkskundlichen Atlanten zu koordinieren und versuchte er, die Grundlage für ein europäisches Atlaswerk zu schaffen. Der II. Weltkrieg durchkreuzte dieses Vorhaben. Im Jahre 1953 ergriff S. Erixon erneut die Initiative; politische und finanzielle Schwierigkeiten jedoch verzögerten den Anfang des Unternehmens bis 1964. Zwei Jahre später (1966) fand in Zagreb unter der Führung der Ständigen Internationalen Atlaskommission (SIA) die erste Arbeitskonferenz statt, auf der 22 Länder vertreten waren.

49. Zender 1980.

50. Zie hiervoor de bijdrage van A.J. Dekker over Voskuil elders in deze aflevering.

Grundlage dieses Beitrages bilden die Berichte der sieben Arbeitskonferenzen der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer (EA), die zwischen 1966 und 1978 stattfanden.

Verfasser geht von der These aus, daß der EA aus mehreren Gründen von vornherein scheitern mußte.

1. Die SIA ging bei dem geographischen Ansatz des EA und bei ihren organisatorischen Planungen nicht von der Realität, sondern von Wunschvorstellungen aus. Weder auf internationaler noch auf nationaler Ebene bestanden die notwendigen organisatorischen Voraussetzungen.

2. Das von der SIA vertretene Gesamtkonzept des EA basierte auf der bereits damals obsoleten Kontinuitätstheorie und ging von falschen historischen Prämissen aus.

3. Theoretische und methodologische Meinungsverschiedenheiten in grundsätzlichen Fragen führten zwangsläufig dazu, daß die Kluft zwischen den jüngeren Mitgliedern des Organisationskommission und der SIA zuletzt unüberbrückbar wurde.

Positiv zu bewerten sind die vielfachen Impulse, die vom EA auf die nationalen Forschungsvorhaben der einzelnen beteiligten Länder ausgingen.

- Bericht über die internationale Arbeitskonferenz über die ethnologische Kartographie, 8.-10. Februar 1966 in Zagreb.* Zagreb 1968.
- Bericht über die II. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, 12.-15. März 1968 in Bonn.* Herausgegeben im Auftrag der ständigen Internationalen Atlaskommission, zusammengestellt von J. Fellenberg gen. Reinold. Bonn 1970.
- Bericht über die III. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, 11.-14. Mai 1970 in Helsinki.* Hrsg. im Auftrag der SIA, zusammengest. von J. Fellenberg gen. Reinold. Bonn 1972.
- Bericht über die V. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, 24.-27. September 1974 in Visegrád/Ungarn.* Hrsg. im Auftrag der SIA, zusammengest. von Eszter Kisbán. Budapest 1974.
- Bericht über die VI. Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, 19. bis 24. September 1976 in St.Pölten (Österreich).* Wien 1977.
- Bericht über die VII. Arbeitskonferenz cf. Report of the Seventh International Working Conference.*
- Beschlüsse der IV. Internationalen Arbeitstagung für ethnologische Kartographie, Stockholm und Upsala 18.-21. Juli 1972.*
- Bratanić, B. *Bericht über die Tätigkeit der Ständigen Internationalen Atlaskommission in den Jahren 1954-1964.* In: Zeitschrift für Volkskunde 61(1965), p. 243- 247.
- Campbell, Á. *Notes on a Swedish contribution to the Folk Culture Atlas of Europe.* In: LAOS 1 (1951), p. 111-120.
- Cox, H.L. *VII. Internationale Arbeitstagung des 'Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer' in Enniskillen/Irland.* In: Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 25 (1979/80), p. 300-301.
- Erixon, S. *Newer atlas organisations and their activities.* In: LAOS 1 (1951), p. 205-206.
- Erixon, S. *International conference for co-operation on the mapping of folk culture, at Namur, September 1953.* In: LAOS 3 (1955a), p. 48-52.
- Erixon, S. *Some points of view with regard to international cartographical activities.* In: LAOS 3 (1955b), p. 60-63.
- Erixon, S. *Maps of folk culture. An international inquiry.* In: LAOS 3 (1955c), p. 79-98.
- Erixon, S., & Maget, M. *Compte-rendu sommaire des séances de la Commission de cartographie de la CIAP, réunie à Paris les 1er et 2 Juillet 1954.* In: LAOS 3 (1955), p. 53-59.
- Maget, M. *Eléments d'un projet d'harmonisation technique.* In: LAOS 3 (1955), p. 63-78.
- Meertens, P.J. *Die Tätigkeit der Ständigen Internationalen Atlaskommission (SIA).* In: Bericht Visegrád 1974, t.a.p., p. 28-35.
- Report of the Seventh international working conference of the Ethnological Atlas of Europe and its neighbouring countries, 16-20 September 1978 at Enniskillen, Northern Ireland.* Ed. by Alexander Fenton in the name of the PIAC. Belfast 1981.
- Röhr, E. *Sitzung des Ausschusses für gemeinsame Fragebogen und Atlaswerke zur europäischen Volkskunde.* In: Folk-Liv. Acta ethnologica et folkloristica europaea 3 (1939), p. 102-104.
- Roukens, W. *Sitzungsbericht der Commission de coordination des atlas folkloriques.* In: Folk-Liv. Acta ethnologica et folkloristica europaea 3 (1939), p. 101-102.
- Zender, M. (Red.). *Die Termine der Jahresfeier in Europa. Erläuterungen zur Verbreitungskarte* (= Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, Band 1, hrsg. von der SIA). Göttingen 1980.